

BRUNO BENVINDO & EVERT PEETERS

Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WO II

Antwerpen, De Bezige Bij/SOMA, 2011, 260 p.

Memory studies zijn razend populair. Als onderwerp van tal van interdisciplinaire onderzoeken neemt de aandacht voor de herinnering hand over hand toe. Met toonaangevende internationale tijdschriften als *History and Memory* en een merkwaardige publicatiehousse tijdens de afgelopen twee decennia lijkt het niet te voorbarig om te gewagen van een zelfstandig historio-grafisch specialisme. Toch leert een lezing van verschillende studies dat “dit onderzoeksveld” de reeds in 1997 door Alon Confino in *American Historical Review* geformuleerde kritiek nauwelijks heeft gepareerd: “*It lacks critical reflection on method and theory, as well as a systematic evaluation of the field’s problems, approaches, and objects of study*”²¹. Kritische bespiegelingen blijven niet uit, maar er is nog steeds nood, zoals Wulf Kansteiner in *History and Theory* betoogde, aan een betekenisvolle ontwikkeling van een eenduidig methodologisch en conceptueel analysekader²².

Bij gebrek daaraan valt het onderzoek van de herinnering plusminus uiteen in studies die hun onderwerp dissecteren op de operatietafel van prominente figuren zoals Maurice Halbwachs, de echtgenoten Jan en Aleida Assman of Pierre Nora enerzijds en de studies die geheel hun eigen methodologische koers varen of hier en daar leentjebuurt spelen anderzijds. Tot die laatste categorie behoort *Scherven van de oorlog* dat Bruno Benvindo en Evert Peeters in opdracht van het Studie-

Documentatiecentrum voor Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) schreven. De socioloog Halbwachs die het analytisch concept collectief geheugen voor het eerst echt op de kaart zette, heet bij hen nog “een theoreticus van de herinnering”. Hoewel aan epistemologische overpeinzingen in dit boek sowieso weinig woorden worden vuil gemaakt, doet het niets af aan de ernst van het opzetende uitvoering. In het onderzoek naar de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België willen de onderzoekers in de eerste plaats de *agency* van de getuigen op het voorplan plaatsen. Het succes of het falen van de herinnering is volgens hun analyse in grote mate afhankelijk van de mate waarop zij erin slaagden “hun eigen ervaringen in te schrijven in de bestaande herinneringskaders”. Hun aandacht gaat daarbij niet louter naar het gevecht om politieke erkenning, maar vooral naar de wijze waarop verschillende groepen slachtoffers al meer dan zestig jaar hun herdenkingsrituelen inrichten. Ze focussen in hun analyse daarom op vier gedenkplaatsen en minstens zo veel herinneringsgemeenschappen: de Congreskolom, het fort van Breendonk, de IJzer-toren en de Kazerne Dossin.

Die selectie staft onmiddellijk een eerste punt: de Belgische samenleving kent geen uniforme oorlogsherinnering. Dat is geen openbaring. In alle landen wordt die episode op verschillende wijzen vorm gegeven, herinnerd, herdacht en herschreven. Op de koop toe evolueren de diverse publieke herinneringen doorheen de tijd. Frank Van Vree en Rob van der Laarse toonden dit voor Nederland bijvoorbeeld overtuigend aan in *De Dynamiek van de Herinnering*. In een gelijkaardige zoektocht naar fasering situeren Bruno Benvindo en Evert Peeters

zonder al te veel poeha een cesuur in 1970 – de terminus post quem van de opeenvolgende staatshervormingen. Terwijl de politieke gevangenen en verzetslui in Breendonk, de oudstrijders aan de Congreskolom en een Vlaams-nationale “tegenherinnering” aan de IJzertoren in de eerste 35 naoorlogse jaren een geheel eigen invulling gaven aan de eer van hun natie, werd de schijnbare homogeniteit van die herinnering langzaamaan meer en meer gecontesteerd. Elke herinneringsgemeenschap worstelde immers al van in de kiem met dissonante stemmen.

Na de uitsluiting van het communistisch verzet en de irritatie rond de Koningskwesie erodeerde de draagkracht van de patriottische plechtigheden aan het graf van de onbekende soldaat en de Congreskolom in het licht van de voortschrijdende communautarisering. Het monopolie van de “politieke gevangenen” in Breendonk werd aangetast door de grieven van vervolgte groepen als Joden, zigeuners en homo’s en aan de IJzertoren was de kritiekloze hoogmis van de collaboratie onderhevig aan een progressieve tegenwind. Aangespoord door het succes van extreem-rechts ontwikkelde zich in het algemeen vooral vanaf de jaren 1990 tot slot een herinneringsretoriek die de verbeelding van het verleden ging kaderen in de ethiek van de mensenrechten.

Pas in deze fase, zovele jaren na de oorlog, slaagt de overheid er in zich enigszins te profileren. Dat is tegelijk de waardevolle conclusie van het boek. Omdat de gedenkplaatsen van de Tweede Wereldoorlog verankerd waren in een ouder en reeds verdeeld herinneringslandschap van de vorige wereldoorlog had de Belgische Staat lange tijd nauwelijks of geen vat op een eventuele canonisering van de herinnering. Op de federaal bestierde

herinrichting van Breendonk na is het ironisch genoeg wachten op de verdere desintegratie van de Belgische Staat tot de overheid – maar ditmaal van de diverse deelgemeenschappen – zich blijvend en actief gaat moeien. Al dan niet versterkt door de herinneringspolitiek van de Europese Unie die de Tweede Wereldoorlog presenteert als een “negatieve stichtingsmythe”, rijst het besef dat de eigen legitimiteitsaanspraken het best bekrachtigd worden door het verleden een politiek-normatieve functie te verlenen. In die zin patroneerde de Vlaamse overheid niet enkel de oprichting van het Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten in de Mechelse Dossinkazerne, maar besloot ze met het Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding en de Vrede ook tot camouflage van de lange tijd als “stenen inciviek” omschreven IJzertoren.

Met de nauwgezette dissectie van die evolutie tonen de auteurs aan dat de claim van overheidswege evenmin zonder controverse gepaard gaat. Niet enkel tussen historici, politici en herinneringsgemeenschappen, maar ook onderling lopen de meningen over de finaliteit van zulke herinneringsprojecten flink uiteen. Een falende consensus en mislukte verzoening ten spijt, is het precies de cultivering van de herinneringstegenstellingen – de strijd om authenticiteit en waarachtigheid – die de auteurs omarmen als medicijn tegen de vergetelheid.

Dat in de theoretische uitstap van hun inleiding en verder in het boek termen als herinneringsregime, herinneringsgemeenschap, herinneringsmilieu, publieke herinnering, sociaal, cultureel en collectief geheugen zonder al te veel eenvormige duiding door elkaar de revue passeren, wordt in ruime mate gecomp-

penseerd door de empirische rijkdom waarmee ze aan de hand van de monumenten de interactie onderzoeken “tussen de politieke context, de culturele media en de sociale producenten van de herinnering”. Met de dubieuze houding van de tot het katholicisme bekeerde jood Paul Lévy ontleden de auteurs bijvoorbeeld nauwgezet hoe uitgerekend hij als één van de belangrijkste bestuurders van het gedenkteken van Breendonk erin slaagde het Joodse slachtofferschap decennialang ondergeschikt te maken aan het patriottisch lijden van de heldhaftige politieke gevangene. Verderop observeert de studie even gevat dat de herdenkingsinitiatieven van de staat uiteindelijk het patroon helemaal om lijken te gooien. De politieke gevangenen die stevast alternatieve herinneringen hadden geweigerd, zagen hun hegemonie bij de heroriëntering van het Breendonkmemoriaal aangetast ten voordele van andere herinneringsgemeenschappen. Dat is meteen ook een voorbeeld van de kracht van het boek, namelijk de wijze waarop de momentopnames binnen één herinneringsgemeenschap worden overstegen en gestroomlijnd in een bredere analyse die loopt tot op vandaag. De lezer krijgt zo een mooi en gestructureerd overzicht van de verschillende dynamieken die schuil gaan achter het gefragmenteerde Belgische herinneringslandschap.

Het optreden van bepalende persoonlijkheden uit een herinneringsgemeenschap en de beschrijving van specifieke herinneringsconflicten dienen daarbij veelal als de opstap tot een ruimere schets van tendensen. Die invalshoek heeft uiteraard het voordeel dat het ruimte creëert voor de noodzakelijke context van beslissende ontwikkelingen en de relevantie van de *agency*, maar dreigt hier en daar soms de complexiteit van politiek-institutionele facto-

ren naar de marge te verschuiven. Er mocht bijvoorbeeld meer aandacht gaan naar een analyse van de CVP, en in het bijzonder de tweespalt die al vroeg binnen de partij de kop opstak over de herinneringsgemeenschap van de IJzertoren. Een blik op de verslagen van het Nationaal Comité van 1952 bewijst met de discussie over de aanwezigheid van de ministers P.W. Segers, Alfred De Taeye en Geeraard Van den Daele op de IJzerbedevaart van dat jaar dat elke christendemocratische poging tot hertaling van de herinnering *a priori* storm liep op de interne communautaire breuklijn. In dezelfde zin zou een bredere focus op de politieke evolutie binnen de Volksunie het wedervaren van de herinneringsgemeenschap aan de IJzertoren duidelijker kunnen kaderen.

Verderop gaan de auteurs bovendien ietwat te kort door de bocht wanneer ze het het decreet-Suykerbuyck – voor de nuance : niet enkel ingediend door Herman Suykerbuyck (CVP), maar ook door Marino Keulen (VLD), Jacques Timmermans (SP), Paul Van Grembergen (VU) en Jos Geysels (Agalev) – door het Arbitragehof laten vernietigen na beroep ingesteld door “linkse tegenstanders”. Behalve natuurlijke personen, een aantal gemeenten, een provincie (Luik) en tal van verenigingen (van Joden, oudstrijders, weerstanders, politiek gevangenen en weggevoerden) hadden echter ook de federale ministerraad, de Brusselse Hoofdstedelijke regering én zowel de Franse gemeenschapsregering als de Waalse gewestraad protest aangetekend. Dat is belangrijk. Het toont aan dat het herinneringsconflict over de repressie (en bij uitbreiding over het hele oorlogsverleden) op dat moment in de eerste plaats niet zozeer een links-rechts maar wel een communautaire was.

Tot slot kon er eventueel wat meer uitgewijd worden over de affiche die in 1947 de opvoering van een Breendonk-spektakel aankondigde en daarbij verwees naar “den waren Belg 1914-1918” (p. 28), de oprichting van “een kleinere, rivaliserende vereniging van communistisch gezinde politieke gevangenen” (p. 69) of, breder, de rol van de media en populaire beeldcultuur in de evolutie van de herinnering (à la Maurice De Wilde).

Die kritiek is echter allesbehalve fundamenteel en leest eerder als een zwaktebod van de recensent. Het is zoals de vaak weerkerende roep om internationale vergelijking : met een pleidooi voor meer duiding, uitleg of context vind je altijd wel een stok om te slaan – hoewel je dan in wezen een ander onderzoek vraagt. Het strekt de auteurs tot eer dat ze van begin tot einde een uitgebalanceerde lezing geven van het gefragmenteerde herinneringslandschap in België. Ze gaan daarbij zeer nauwgezet te werk en blijven trouw aan hun opzet: een analyse van de oorlogsherinnering als belangrijk onderdeel van de naoorlogse Belgische geschiedenis. Het is bevattelijk geschreven in 224 pagina’s, onderbouwd met relevante literatuurverwijzingen en gestoffeerd met een rijk bronnenapparaat. Het overstijgt alle bestaande deelstudies over verschillende aspecten van de oorlogsbeeldvorming (collaboratie, repressie, verzet, bezetting) en is daarom des te meer een aanrader voor al wie op kundige wijze de specificiteit van de Belgische casus wil begrijpen.

Koen Aerts